

<https://doi.org/10.62837/2025.2.316>

ZƏMİNƏ MUSTAFAYEVA
ATU

**“TUFAN VƏ TƏZYİQ” HƏRƏKATI- XVIII ƏSR
ALMAN ƏDƏBİYYATINDA MİLLİ OYANIŞ**

Açar sözlər: “Tufan və Təzyiq” hərəkatı, humanizm, ictimai etiraz, Böyük Fransa inqilabı, maarifflənmə əsri

Keyword: “Sturm und Drang” movement, humanism, public protest, French Revolution, Age of Enlightenment

Ключевые слова: Движение «Буря и натиск», гуманизм, общественный протест, Французская революция, эпоха Просвещения

Bədii ədəbiyyat məlum olduğu kimi, həmişə varlığı, ictimai həyatı, insanların yaşayış tərzini, təbiətini, onun bütün əlvanlığını, mürəkkəbliyini və ziddiyyətlərini əks etdirir. Hər dövrün, hər sinfin, hətta hər ictimai təbəqənin müəyyən zaman və məkan çərçivəsində inkişafı eyni olmur və bunlar bir – birindən fərqli, özünəxas olan müxtəlif cəhətlərinə görə sənət və ədəbiyyatla ifadə etdirilir. Qərbi Avropanın bir çox inkişaf etmiş ölkələrində XVIII əsrin sonlarında feodalizm quruluşuna münasibət kimi meydana gələn realist ədəbiyyat siyasi aləmdə ciddi iqtisadi və ictimai dəyişikliklər baş verən bir dövrü özündə tənqidi əks etdirirdi. Həmin dövrdə başlayan Böyük Fransa inqilabı bütün dünyanı sarsıtdığı bir zamanda Almaniyada ondan az olmayan, lakin səssiz-küysüz, iqtisadi, mədəni, ictimai bir inkişaf nəzərə çarpırdı. Bu dövrdə Almaniyada lazımınca kamilləşmiş, qeyri-mütəşəkkil səciyyə daşıyan, başında öz içərisindən çıxmış inqilabçı filosoflarla yanaşı liberal və xırda sənaye burjuaziyasının dayandığı Böyük adlandırılan bədii ədəbiyyat və ictimai xadimlər də vardı. Bu insanlar demokratik hərəkat yaradan qüvvələrlə birləşərək Almaniyada qabaqcıl ictimai fikirlərin və ədəbiyyatın inkişafında mühüm rol oynayırdılar.[2,5]

Böyük rus ədibi M.Qorki (1868-1936) yazırdı: “*Böyük adlandırılan bədii ədəbiyyat heç vaxt həyatdakı hadisələri mədh etməmişdir. Həmin böyük ədəbiyyatı yaradanlar Bokkaçço, Qöte, Şelling, Puşkin, Lev Tolstoy, Flober və digər bunlara bənzər yazıçılardır.*” (“*Zametki iz dnevnika*”-1925.Rossiya)

Məhz böyük Heyne də dövrünü mədh etməmiş, onun ağrı-acılarını içərisində hiss etmişdir. Heyne öz xalqını, onun adət-ənənəsini, psixologiyasını, dilini, mənəvi aləmini dərinlən bilirdi. Hegel vurgulayırdı.[3,5]

Zəhmətkeş xalqın vəziyyətini, əhval-ruhiyyəsini çox gözəl bilən, kütlələrin ağır vəziyyətindən dəhşətə gələn Heyne sosial ədalətsizliyin əleyhinə olmuş, bundan çıxış yolunu xalqın maariflənməsində və mübarizədə görmüşdür. Ətrafda baş verən haqsızlığa qarşı biganə qala bilməyən şair öz etiraz səsinə bədii əsərləri vasitəsilə ucaltmışdır. Alman həyatını, sıxıcı, miskin feodal cəmiyyətini kəskin tənqid etmişdir. İnsanın istək və arzularını tərənnüm edərək onları düşündürən ictimai-fəlsəfi, etik-

əxlaqi məsələləri ön plana çəkmişdir. Yeni cəmiyyət uğrunda mübarizə şübhəsiz ki, mənəvi -əxlaqi tərəfi ilə fəal bağlı olmuşdur. Ona görə də H.Heyne xalqın həyatını, onun psixologiyasında baş verən yenilikləri, dövrün əhval-ruhiyyəsini əks etdirən əsərlər yaratmışdır. O, ruhən azad idi. Əsərlərinə nəzər salsaq, bu azad ruhu aydınca hiss edirik. Yunan filosofu Sokratın „*daxilən azad olmayan, quldur*“-(5.668) kəlamı Heyne xarakterinə və yaradıcılığına xas olan xüsusiyyətdir. Böyük şair özü yaradıcılığını belə xarakterizə edir:

„Mən şəri nə qədər çox sevmiş olsam da, o mənim üçün yalnız müqəddəs bir oyuncaq, yüksək məqsədlərə çatmaq üçün yalnız müqəddəs bir vasitə olmuşdur... .

... Bilmirəm , mən tabutumun üzərinə dəfnə çələngi qoyulmağa layiq olmuşam, ya yox... Ancaq siz mənim tabutumun üzərinə qılınq qoymalısınız, çünki mən insanlığın azadlığı uğrunda mübarizədə cəsur bir əsgər olmuşam.”

Xalq həyatı, ictimai problem, ictimai formasiyasından asılı olmayaraq bütün cəmiyyətlərin cavabdeh olduqları vacib sahədir. Ona görə də xalqını azad görmək istəyən şair dünya ədəbiyyatında tanınır. „*Dünya ədəbiyyatı*“ konsepsiyası ilk dəfə böyük alman mütəfəkkiri Y.V. Qote tərəfindən ədəbiyyata gətirilmişdir və buraya o yazarlar aiddir ki, milliliyin, zamanın, dövrün çərçivəsindən kənara çıxaraq, qoyduğu problematik məsələlərlə bütün dünya xalqları tərəfindən qəbul edilib anlaşılsın. Böyük Nizami, Qöte, Tolstoy, Hüqo, Drayzer kimi. Onların çoxu öz yaşadıkları dövrdə sağkən artıq klassikləşən yazıçılar olmuşlar... Paulo Koelho kimi.

Deyilənlərdən bu qənaətə gələ bilərik ki, XVIII əsrin sonu, XIX əsrin əvvəli alman ədəbi fikrinin sosial- bəşəri problematika baxımından keçdiyi yolun tədqiqi ədəbiyyatşünaslığımız üçün aktualıq kəsb edir. Şəxsiyyətlə cəmiyyətin, şəxsiyyətlə onu əhatə edən sosial-siyasi mühitini qarşılıqlı əlaqəsini („Almaniya. Qış nağılı“), Almaniya həyatının feodal cəmiyyətində ədalətsizliyin hakim mövqe tutduğunu („Yol lövhələri“), burjuaziyanın qəddarlığını, etiqadını, xudbinliyini, dini-mistik görüşlərin puçluğunu („Yoxdur etiqadım, mənim göylərə“), alman burjuaziyasına xas olan sinobizmi, hər şeyi- məhəbbəti, vicdanı, səadəti, itaəti pulla almağın mümkünlüyünü hesab edən əqidə sahiblərini, ölkədə hökm sürən qanunların mənasızlığını, alman zəhmətkeş təbəqələrinin vəziyyətini, dövlət aparatının çürüklüyünü, torpaqlar tutmaq üçün aparılan müharibələri, bütövlükdə burjua cəmiyyətini çox kəskin şəkildə tənqid edən yazıçının əsərlərindən götürülmüş nümunələr əsasında o dövr Almaniya-sının ictimai problemlərini dərinlən hiss və dərk etməyə cəhd edilmişdir. Bu problemlər isə bu gün də bütün dünyada mövcuddur. Xalqların bir-birinə həqarət hissi, işğalçılıq, qarətçilik, ölkələr üzərində hegomonluq bu gün də mövcuddur. H.Heyne (1764- 1828) bütün bunlara nifrət etmiş, qan axıdan müharibələrə „yox“ demişdir. [4,5]

Onun qabaqcıl inqilabi bir şair kimi göstərdiyi fəaliyyət, Almaniya-da öz təsirini göstərməkdə idi. Almanıyanın istər öz içərisində, istərsə də mühacirətdə olan həqiqi vətənpərvərləri Heynenin əsərlərini ürəkdən sevib, yüksək qiymətləndirdikləri

haldə, rəsmi alman sahibləri, hakimiyyət başında olanlar onun nəinki yazılmış və çap edilmiş, hətta çap ediləcək əsərlərini belə oxumağı qadağan etmişlər.

Hətta üstündən cox illər keçdikdən sonra hakimiyyətə gələn Adolf Hitler onun bütün əsərlərinin şəhər meydanında yandırılmasını əmr etmişdi.

Bütün bunlara baxmayaraq, keçən əsr ərzində Heynenin nüfuz və şöhrəti nəinki azalmış, hətta daha da artmışdır. Onun nüfuz və təsir dairəsi sağlığında olduğu kimi, indi də milli hüduqları çoxdan aşmış, demək olar ki, bütün mədəni dünya xalqları onu öz şairi kimi sevmişdir. Azərbaycan dilində Heynenin əsərləri ilk dəfə, sovet xalqının alman faşizminə qarşı amansız mübarizə illərində- 1942-ci ildə xırdaca kitab şəklində çap edilmiş, oxucu kütləsinin rəğbətini qazanmışdır. Məlum olduğu kimi, XVIII əsrin sonu, XIX əsrin əvvəlində Almaniya geridə qalmış ölkələrdən biri idi. 30 illik müharibə əhəlinin 3-dən ikisini məhv etmiş, ölkə saysız-hesabsız kiçik dövlətlərə bölünmüş, iqtisadi- siyasi cəhətdən iflic vəziyyətinə düşmüşdü. Almaniya 300 suveren dövlət, kiçik ağalıqlar, kasıb, heç bir siyasi təsirə malik olmayan hersoqluqlardan ibarət idi. Herder (1744-1804) bölünmüş Almaniyanı „*kiçik monarxiya adasında boğaz*“-[5,5] adlandırırdı. Almaniyanı birləşdirməyə marağı, gücü olmayan kayzerlər idarə edirdilər. Belə şəraitdə, əlbəttə, inkişaf etmiş iqtisadiyyatdan danışmaq olmazdı. Ticarət və sənaye ağır kömrük şərtləri altında idi. 1790 –ci ildə Almaniya 1800-ə qədər gömrük məntəqəsi vardı. Xalq çoxlu pul növlərinə, çəki vahidlərinə görə əziyyət çəkirdi. Ən çox əziyyət çəkən isə təhkimli kəndlilər idi. Geri qalmış metodlar açığa gətirib çıxarmışdı. F. Engels (1820-1885) özünün məşhur „*Almaniya vəziyyəti*“ *adlı əsərində yazırdı. „Almaniya keçən əsrin sonunda çürüyən kütlədən başqa bir şey deyildi. Bütün xalqımızı köləcəsinə miskin möhtəkrlik ruhu sarmışdı. Millətdə elə bir qüvvə yox idi ki, hətta ölüb getmiş müəssisələrin cəsədini kənara atsın*“.(1,664 s.)

Ədəbiyyat

1. Engels, F. Təbiətin dialektikası. Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı. Bakı, 664 s.
2. Yelizarov M.Y., Qijdau S.P., Kolesnikov B.Y., Mixalskaya N.P. XIX əsr xarici ədəbiyyat tarixi. Azərbaycan Dövlət tədris pedaqoji ədəbiyyat tarixi. Bakı, 1964, 635 s.
3. Гегел Г.В. Энциклопедия философских наук. Часть 3. Философия духа. Москва. 1956
4. 1000 Deutsche Gedichte und ihre Interpretationen. Herausgegeben von Marcel Reich-Ranicki. Leipzig: Verlag Frankfurt am Main. 1994-556 s.
5. Geschichte der deutschen Literatur. 1740-1789. Begründet von G.H. Becksche VI Bd., München, 1990, 665 S.

Xülasə

XVIII əsrin 2-ci yarısında Almaniya iqtisadiyyatında və mədəniyyətində tərpəniş oldu. Siyasi geriliyə, feodalizm quruluşunun çətinliklərinə baxmayaraq, yeni istehsal üsulları inkişaf edirdi. Feodal üsul- idarəsi öz yerini kapitalist təsərrüfat formasına verirdi. İşçilərini maaşla təmin edən manufakturalar yarandı.

XVIII əsrin 70-ci illərində gənc yazıçılar nəsli yetişdi. Onlar ədəbi əsərləri və nəzəri yazıları ilə cəmiyyət hadisələrinə qarşı döyüşə girmək, qəti tədbir görmək istəyirdilər. O illərdə ümumavropa sentimentalizminin qolu olaraq yaranmış „Fırtına və Təzyiq“ hərəkatı azad-demokratik və müxalif tərəqqipərvər ruhu burjua maarifçiliyinin yeni cərəyanına keçirdi. (*Fırtına və Təzyiq* “- *mənşəyi Fridrix Maksimilyan Klingerin (1776) tamaşasının titulundan götürülmüş və həyata baxışdakı böyük çevirilişdən xəbər verirdi ki, burada 20-30 yaş arası bütün gənclər birləşirdilər.*), „Fırtına və Təzyiq“in inqilabi əhəmiyyəti inkaredilməz idi. Deməli, alman reformasiyası bütün bunları dünyəvi- tarixi məşabdə qabaqcadan duymuşdu. Bu cərəyanın Herder, Klinger, Şubart kimi nümayəndələri öz nəzəri və bədii fəaliyyətləri ilə cəmiyyətdəki ətalət, bayağılıq, sünilik, feodal zülmü əleyhinə etiraz səslərini ucaldaraq, Şekspirə, təbiətə, coşqun və nəhəng hisslərə pərəstişin əsasını qoydular. „Fırtına və Təzyiq“in nümayəndələri güclü realist ənənələrlə ictimai cəmiyyətin quruluşuna təsir etməyə çalışırdılar. Almaniya burjasiyası, burjua bürgerliyi Fransa inqilabının təsiri ilə sarsıldı və oyanış dövrünə girdi. İnsani keyfiyyətlərə xidmət edən milli suverenlik, ictimai tərəqqi, insan haqları, sülh, bərabərlik, bütün bunlar şeypurların səsi kimi gurladı. Təkcə burjaziya deyil, xalqın geniş kütlələri də hərəkətə gəldi. Baden və Pfalsda kəndlilər töycüdən, şəhərlilər vergidən boyun qaçırdılar. Mayn şəhərində „*Bərabərlik və sülhün dostları alman cəmiyyəti*“ yarandı. Qera, Drezden, Breslav və Hamburqu da həyəcan бүрүdü. F. Engels yazırdı: “ *O vaxtın yüzlər və minlərlə alman şairlərindən fransız xalqının zəfərini tərənnüm etməyən bir nəfər də qalmadı* “ (1.12)

Förste (1854-1794), Zoyme (1763-1810), Bürqer (1747- 1794) yeni dövrün başlanğıcını salamlayır, Hölderlin (1770-1818) azadlığa himn qoşur, Klopştok (1724- 1804) isə „*Hätte ich hundert Stimmen, ich feierte calliens Freiheit-100 səsim belə olsa hamısını qalların (keltlərin) azadlıq bayramı şərafinə ucaldardım*” - söyləyirdi. Herder feodal ağalığının sonu gəldiyini deyir və klassik inqilabi humanizm ideyasını tərənnüm edir, Şiller (1759-1805) fransız milli məclisindən fəxri məktub alır, böyük Göte (1782 - 1749) isə Valmi döyüş günlərində yazırdı: “ *Von hier und heute geht eine Epoche der Weltgeschichte aus.- Buradan və bu gündən dünya tarixinin yeni dövrü başlanır*”. Almaniya bu oyanış, əlbəttə, əgər heç bir şüurlu inqilabi hərəkatla izlənmirdisə, bu ruh yüksəkliyinin əhəmiyyəti varmı? Təəssüf ki, geridə qalmış, inkişaf etməmiş, birləşə bilməyən və parçalanmış Almaniya buna qabil deyildi. Deməli, XVIII əsr, dini- mistik təsəvvürlərdən geniş şəkildə ayrılan maariflənmə əsri oldu. XVIII əsr Kant, Nyuton kimi dahilərin, Herder kimi estetikin, Lessing (1729-1781), Şiller (1759-1805) kimi dramaturqların, Qöte kimi mütəfəkkirin yaşadığı bir dövr idi.

SUMMARY

MUSTAFAYEVA ZAMINA

THE “STURM UND DRANG” MOVEMENT WAS A NATIONAL
AWAKENING IN 18TH-CENTURY GERMAN LITERATURE.

In the second half of the 18th century, a shift occurred in the German economy and culture. In the 1870s, a generation of young writers emerged. They wanted to wage war against social phenomena and take decisive action through their literary works and theoretical works. The "Storm and Drang" movement, which arose in those years as an offshoot of pan-European sentimentalism, transferred the free democratic and oppositional progressive spirit to the new trend of bourgeois enlightenment. ("Storm and Drang" - originally taken from The title of the play by Friedrich Maximilian Klingerin (1776) heralded a great change in views on life (20-30 years ago, young people gathered here). The revolutionary significance of "Storm and Stress" was undeniable. Demel, all reforms, but unfounded changes in the scale of the tavern movement. Representatives of this movement, such as Herder, Klingner and Schubart, with their theoretical and artistic activities raised the voice of protest against inertia, banality, artificiality and feudal oppression in society and laid the foundation for the worship of Shakespeare, nature, and passionate and gigantic feelings. "Storm and Drang" in the Russian realistic traditions tried to influence the structure of society. The German bourgeoisie, the bourgeois bourgeoisie, was shaken by the influence of the French Revolution and entered a period of awakening.

РЕЗЮМЕ

МУСТАФАЕВА ЗАМИНА

Во второй половине XVIII века в немецкой экономике и культуре произошел сдвиг. В 1870-х годах появилось поколение молодых писателей. Они хотели вести войну против общественных явлений и предпринимать решительные действия посредством своих литературных произведений и теоретических трудов. Возникшее в те годы как ответвление общеевропейского сентиментализма движение «Буря и натиск» перенесло свободно-демократический и оппозиционно-прогрессивный дух в новое течение буржуазного просвещения. («Буря и натиск» — первоначально взято из Название пьесы Фридриха Максимилиана Клингерина (1776) возвещало о великой перемене во взглядах на жизнь (еще 20–30 лет назад здесь собиралась молодежь). Революционное значение «Бури и натиска» было неоспоримым. Демель, все реформы, но необоснованные изменения масштабов таверного движения. Представители этого движения, такие как Гердер, Клингер и Шубарт, своей теоретической и художественной деятельностью возвысили голос протеста против косности, банальности, искусственности и феодального гнета в обществе и заложили основу поклонения Шекспиру, природе, и страстные и гигантские чувства. «Буря и натиск» в русских реалистических традициях пытались повлиять на структуру общества. Немецкая буржуазия, буржуазная буржуазия, была потрясена влиянием Французской революции и вступила в период пробуждения.

Rəyçi: Camalzadə Naibə fil.e.n.